

Sorø Klosters ældste historie i de skriftlige kilder

Af Michael Kræmmer

1. Indledning

Sorø klosterkirke er af de mest betydende minder, der endnu står efter dansk middelalder. Som gravkirke for sin tids mest betydende slægt – Hvideslægten, efterkommerne af Skjalm Hvide – er dens historie også spundet ind tidens store rigspolitiske sammenhænge. Desuden har klostret og sidenhen stiftelsen og akademiet på stedet spillet en vedvarende og betydelig rolle i det midtsjællandske område.

Det kan derfor ikke overraske, at kirkens historie har været omgivet med stor nysgerrighed og har været udsat for mange teorier og tolkninger, såvel lokalt som nationalt og fra mange forskellige faggrupper. Den første bølge af interesse stammer helt tilbage fra 16. århundrede.

Således har der gennem årene lagt sig lag på lag af tolkninger. De forskellige faggrupper har naturligt støttet sig til hinandens resultater, og somme tider, er påstanden her, til resultater, der måske ikke længere kan anses for holdbare. I hvert fald flourerer der adskillige misvisende årstal i beskrivelserne af kirkens og klostrets historie.¹ Det kan imidlertid være svært at arbejde sig gennem de mange lag af tolkninger for at finde det sted, den ene eller anden tolkning eller datering oprindeligt stammer fra.

I den situation kan det være en god ide at prøve at viske tavlen ren og starte fra begyndelsen. Denne artikel vil således forsøge at afdække, hvor meget viden

om kirkens og det omgivende klostres bygningshistorie vi kan hente alene fra de skriftlige kilder. Grundet kildematerialets beskaffenhed er det især spørgsmålet om dateringer, der vil blive behandlet.

Gennemgangen vil forholde sig til de skriftlige kilders basale udsagn, så vidt muligt uden skelen til, hvad arkæologien og kunsthistorien gennem tiden har bidraget til med viden om emnet. Og så vidt muligt uden at forholde sig til, hvad virkeligheden faktisk har efterladt.

Artiklen vil belyse kirkens og klostrets tidlige bygningshistorie fra stiftelsen til tiden omkring 1300. Først præsenteres de skriftlige kilder. De følgende afsnit tager bygningshistorien kronologisk op: Den første klosterstiftelse og den tilhørende kirke, den cisterciensiske overtagelse og den nye kirke, møllediget, klostrets brand og genindvielse samt malingen af skjoldefrisen. Denne del rundes af med en tolkning af Sorø klostres gravkatalog, der fører frem til flere mulige dateringer, end de øvrige kilder kan give os. Af samme grund er der til slut vedlagt en oversættelse af Gravkatalogets tekst.

Klostrets tidlige historie er i korte træk, at Skjalm Hvides sønner midt i 1100-tallet stiftede et benediktinerkloster og fik bygget en stenkirke. Der cirkulerer en del årstal i forbindelse med den oprindelige stiftelse, nogle af dem må være valgt ud fra et ret frit forhold til kildernes udsagn. Selve kirken findes ikke

længere. Klostret blev få år efter reformeret af Skjalm Hvides sønnesøn, biskop Absalon. Med reformering menes, at han omdannede klostret til et cistercienserkloster. Denne cisterciensiske nystiftelse kan dateres ret præcist til 1161. I forbindelse med reformeringen byggedes en ny kirke af tegl. Den tilhørende teglkirke dateres oftest til at være i hvert fald påbegyndt i forbindelse med selve stiftelsen af cistercienserklostret. De mange ladegårde (»grangier«), der blev oprettet i kølvandet på de mange godsgaver, der tilflød klostret, kendes kun fra de skriftlige kilder, der er vist ingen kendte materielle levn fra dem. Til gengæld eksisterer det såkaldte Mølledige stadig, en kanal der forbandt Sorø Sø med Tuelsø og muliggjorde mølledrift i klostrets umiddelbare nærhed. Møllediget lader sig date- re nogenlunde præcist ud fra de skriftlige kilder.

Kirken og store dele af klostret blev midt i 1200-tallet udsat for en voldsom brand. Branden kan dateres til 1247 ud fra mange henvisninger i de middelalderlige årbøger, og den er endog ret præcist beskrevet i klostrets abbedliste. Kirken var formentlig først flere årtier efter i en stand, hvor den kunne genindvis. Den nyistandsatte kirke blev prydet med en skjoldefrise, som måske, måske ikke, har set ud som den, der i dag kan ses. Det er usikkert, hvornår kirken blev genindviet og især, er påstanden her, hvornår skjoldefrisen kom til.

Inden vi går til kilderne skal der lige mindes om, at der ikke er et, men mange årstal i spil, når man daterer kirkebygninger og især klosterkirker. Der er dateringen af klostrets stiftelse, der typisk må ligge før klosterkirkens påbegyndelse. Så er der årstallet for, hvornår kirken blev påbegyndt, hvornår den blev indviet og endelig hvornår den sidste sten i kirken blev lagt: kirken var formentlig kun sjældent færdigbygget ved indvielsen.

2. Kilderne

Det skriftlige kildemateriale til kirkens bebyggelseshistorie er ikke særligt omfattende. Vore middelalderlige kilder beskæftiger sig meget lidt med den materielle virkelighed, og vi kan i hovedsagen kun vriste nogle få årstal ud af dem.

Kilderne er for størstedelens vedkommende gjort tilgængelige i Svend Ranvigs oversættelse fra 1986. Oversættelsen forholder sig dog sine steder for frit til stoffet, i hvert fald for de her rejste problemstillinger.

Stiftelsesbrevet, det såkaldte '*Summa fundationes*' fra 1190erne² er kendt fra et (nu tabt) resume af et tabt brev. Beskrivelsen er meget summarisk. Den omhandler den tidlige stiftelses historie frem til cisterciensernes indtog.

Stiftelseshistorien er også beskrevet i begyndelsen af *Sorø Gavebog*.³ Gavebogen i dens kendte form er nedskrevet i 1400-tallet, men teksten i dens første del er af Poul Nørlund anslået til at stamme fra begyndelsen af 1200-tallet. Det antages normalt at teksten er troværdig, altså at ordlyden er den samtidige, uden at 1400-tals-skriveren har manipuleret med den. Gavebogens tidlige del beskriver desuden enkelte andre bygningsarbejder, blandt andet Møllediget. Endelig omtaler den flere steder Esbern Snares datter *Ingeborgs gavebrev* fra 1250,⁴ der henviser direkte til genopbygningen af kirken efter branden.

Den såkaldte Sorø-tavle består, eller rettere sagt bestod, af tre håndskrifter fra 1500-tallet, Abbedlisten, Gravkataloget og en slægtsfortegnelse over Hvideslægten. Håndskrifterne hang på væggen i Sorø Kirke indtil midt i 1700-tallet, hvorefter de forsvandt. Inden da var der blev taget afskrifter af dem.⁵ *Abbedlisten* er en fortegnelse over samtlige abbeder i klostret gennem tiderne med angivelse af navn, embedsperiode og begravelsessted. Under abbeden Johannes Kåres anden

embedsperiode er den korte karakteristik blevet suppleret med en beskrivelse af den store brand.

Gravkataloget er særligt interessant for kirkens historie, idet det ikke kun opregner de begravede, men også beskriver hvor i kirken de lå, og i visse tilfælde også, hvornår de blev lagt der. Gravkataloget bærer tydeligt præg af at være bearbejdet og er måske blevet omskrevet mere end en gang, inden det fik sin kendte form. Det skal derfor anvendes med stor forsigtighed.

En del af *Årbøgerne* eller *annalerne*, de særdeles kortfattede middelalderlige oversigter over årets vigtigste begivenheder, fortæller om de to vigtige begivenheder i klostrets historie: stiftelsen af cistercienserklostret og den store brand.

Det er hvad vi har af skriftlige kilder til klosterkompleksets materielle historie. Det er kun lidt, de kan fortælle. Og det skal indledningsvis understreges, at en skriftlig kilde ikke nødvendigvis er et sandhedsvidne. De resultater, der bliver fremlagt efterfølgende skal alle forstås med eftersætningen »for så vidt vi kan stole på kildernes udsagn«.

3. *Den oprindelige kirke med kloster*

Summa har en ganske kort beskrivelse af, hvordan initiativet til klosterstiftelsen kom til. Beskrivelsen udmunder i cistercienserklostrets oprettelse i 1161. Den nævner ikke eksplicit en anden, tidligere stiftelse, man kan altså ikke se af Summa, at der var tale om to stiftelser. Den kan læses sådan, at oprettelsen af cistercienserklostret i 1161 blot var en sen fuldblydelse af Skjalmsønnernes oprindelige anstrengelser.

Kun Gavebogens indledende del har en indiskutabel beskrivelse af en før-cisterciensisk stiftelse: Selve beslutningen om stiftelsen blev taget af de tre Skjalmsønner Toke, Asser Rig og Ebbe (den er altså nok taget

efter den fjerde søn, Sunes, død). Sagen lå imidlertid stille i et uvist tidsrum, indtil Toke døde og på dødslejet testamenterede jord og penge til oprettelsen. Herefter gik endnu en tid, om det var kort eller lang tid ved vi ikke, før Asser fandt et passende areal af sit eget gods, som kunne danne grundlag for et kloster.

Da vi ikke ved hvornår Sune døde og om Toke kun ved, at han levede endnu i midten af 1130erne, kan vi ikke tidsfæste hverken ideens fødsel eller de første skridt til etableringen. Derimod kan vi ved hjælp af Gavebogen nogenlunde pejle os ind på, hvornår stiftelsen var så langt, at kirken kunne indvies.

Gavebogen fortæller at biskop Asser indsatte den første prior i klostret, det begrænser perioden til 1135-58, hvor Asser var Roskildebiskop. Medstifteren Asser Rig indtrådte i klostret før kirkens indvielse. Det synes i beskrivelsen som om det er ganske kort før. Og fremstillingen sætter det nogenlunde samtidigt med at Asser Rigs bror Ebbe var optaget af borgerkrigen (mellem Knud Magnusen og Sven Grate).⁶ Borgerkrigen startede i 1146/47 og Ebbe døde i 1152 eller kort før.⁷ Dermed kan kirkens indvielse dateres til mellem 1147 og -52, altså »omkring 1150«.

Gavebogen, der jo er skrevet af cisterciensermunkene, har en meget dystre beskrivelse af klostrets første tiår under benediktinsk styrelse, styret af priorer, der beskrives som både drikfældige og tyvagtige. Beskrivelsen skal tages med et gran salt. Der var ofte jalousi og bitterhed mellem benediktinerordenen og cistercienserne, foruden at de reformerede ordener i al almindelighed så ned på de gamle, etablerede ordener. Lysten til sværte forgængerne til har sikkert været til stede hos den cisterciensermunk, der skrev. Når Gavebogen således bruger udtrykket, at klostret »lå øde« hen omkring 1160, kan det være en overdriivelse. Og bemærkningen skal næppe forstås sådan, at

bygningerne var væk. Det sandsynlige er, at der stadig var både en brugelig kirke og brugelige klosterbygninger, da cistercienserne ankom.

Om den første kirke fortæller Gavebogen blot, at den var lille og af sten (lapis).⁸ Beliggenheden af kirke og kloster er ikke angivet nærmere end at det var i nærheden af landsbyen Sorø. Ud over den korte bemærkning om at der var en stenkirke, nævnes kirken kun en gang siden: Gravkataloget omtaler, at der i 1285 flyttedes nogle begravelser fra »den gamle kirke« (antiqua ecclesia) til »den store kirke«. Omtalen mere end antyder, at den oprindelige kirke stod endnu mere end 100 år efter sit rejsegilde og 100 år efter, at den, som vi skal se, ellers for længst var blevet afløst af en teglstenskirke.⁹

4. Cistercienserstiftelsen

Både Summa og Gavebogen indleder cistercienserstiftelsens historie med datoen 13. juni 1161. Hvad datoen henfører til er uklart i Gavebogen, men iflg. Summa ankom der denne dag munke fra moderklostret i Esrum. Abbedlisten angiver 1162 som tiltrædelsesår for den første abbed. De fleste, men langt fra alle, årbøger henlægger stiftelsen til 1161, den generelt særdeles troværdige Colbaz-årbog dog til 1162.¹⁰ Måske derfor henlægger Danmarks Kirker stiftelsen til dette år.¹¹

Det må som nævnt formodes, at de nytilkomne munke i begyndelsen anvendte de eksisterende bygninger. Omvendt var det første kloster formentlig beskedent, det jordtilliggende, Skjalmsønnerne havde skænket, var i hvert fald ikke imponerende. Cistercienserne havde krav til standarder, der nok ikke tilfredsstilledes af det, de fandt, og de jorder, der snart tilflød kirken i form af gaver, gjorde det samtidigt muligt at udvide. Vi ved ikke meget om, hvornår en

sådan udvidelse fandt sted, om man byggede nyt eller blot udvidede det bestående. Gavebogen omtaler dog, at Esbern Snare lod bygge et møllehus og et stenhus (i kildens kasus: domum pistrini, domum lapideam), hvilket er før 1204, Esberns dødsår.

Om 1180erne eller 90erne meldes der i Gavebogen desuden indirekte om stærk byggeaktivitet, idet klostret havde behov for hallandsk tømmer til byggerierne.¹² Men det udsagn siger ikke ret meget andet end at de driftige cisterciensere var i fuld gang – det kunne eventuelt være med at rejse de mange produktionsbygninger og ladegårde, som vi ved kom til i stiftelsens første årtier.

Der står intet, hverken i Summa eller Gavebogen, om, at der bygges en ny kirke eller nye klosterbygninger. At Absalon hjalp klostret »med de nødvendige ting«, som Ældre sjællandske krønike skriver, kan jo betyde lidt af hvert.¹³ Man kunne vel forestille sig at munkene fortsat genbrugte den eksisterende kirke.

Et indicium på at den nuværende kirke faktisk påbegyndtes her i 1100-tallet er meddelelsen i Gravkataloget om at Absalon fik flyttet sin farfars og farbrors ben fra Fjenneslev og fik dem indmuret mellem to navngivne kapeller. Er oplysningen troværdig stod kirken, eller dele af den, altså før 1201, Absalons dødsår. Man kunne tænke sig, at denne overflytning stod i forbindelse med en indvielse af kirken. Dateringen af denne diskuteres under behandlingen af Gravkataloget nedenfor.

5. Møllediget

Der står i Gavebogen, at ærkebiskop Andreas Sunesen formåede alle sine brødre, Sunesønnerne, til at bidrage til at grave en vandledning (aqvæductum) i klostret.¹⁴ Der er givetvis tale om den kanal, kaldet Møllediget, der endnu kan ses forbinde to af Sorø-sø-

erne (Se også Aage P. Ravnsgaards artikel om emnet i indeværende bind).

Der var oprindeligt syv Sunesønner. I de første år af 1200-tallet var antallet reduceret til fem. Efter 1208 var der kun tre tilbage, hvoraf den ene var Roskilde-bispen Peder, som i forvejen har sit eget takkeafsnit i Gavebogen.¹⁵ Hvis vi antager, at Gavebogens udtryk »alle Sunes sønner«¹⁶ refererer til en tid hvor der i det mindste var mere end tre af dem tilbage, er vandledningen altså påbegyndt før 1208 og efter omkring 1190, hvor Andreas kom til landet igen efter et længere ophold i Paris.¹⁷ Hvis arbejdet først blev initieret, efter at Andreas var blevet ærkebiskop, således som han tituleres i bemærkningen, kan tidsrummet indskrænkes til efter 1201, hvor Andreas tidligst tiltrådte.¹⁸

Etableringen af møllediget må formodes at have haft uønskede følger for ejerne af Pedersborggodset, der lå ved nordsiden af Sorøsøerne. I et stort mageskifte fra 1205 skiftede klostret sig til Pedersborggodset mod at afgive spredt gods på Sjælland. Omtalen heraf i Gavebogen ledsages af en bemærkning om, at der havde været meget fjendskab mellem klostret og ejerne af godset. Omtalen kan tolkes derhen, at mageskiftet var nødvendigt for at man kunne påbegynde arbejdet med møllediget, men det er omvendt også muligt, at det netop var det påbegyndte arbejde med diget der havde skabt den fjendtlige stemning.

6. Branden

Abbedlisten fortæller at kloster og kirke brændte 13. maj 1247, og årbøgerne er med en enkelt undtagelse enige med Abbedlisten i dateringen af branden.¹⁹

I Abbedlistens ellers detaljerede beskrivelse af katastrofen står om kirken blot at den brændte uden nærmere beskrivelse af hvilke dele, det gik mere eller

mindre hårdt ud over. Det må jo umiddelbart forstås som om, hele kirken gik til. Desuden nævnes en lang række andre rum/bygninger, der gik til, herunder lagedgård, port og mølle. Det var altså en altomfattende brand, der ikke bare berørte selve klosterkomplekset, men også dets omgivelser.

Af opgivelserne fremgår at i hvert fald nord-, øst- og vestsiden blev berørt (kirken, hhv. munkenes og lægbrødrenes sovesale). Lidt overraskende er hverken refektorium eller lavatorium (spisesal og »badeværelse«), der begge hørte til sydfløjen, nævnt. Men ellers er indtrykket at alt blev ødelagt, man læser med fornemmelsen af, at der ikke var sten på sten tilbage.

Udtrykket i abbedlisten er at en brand (incendium), ødelagde kirke, alle huse og alle værksteder. I Lundeannalerne bruges det drastiske udtryk »totaliter concrematur«, der vist er selvforklarende. Den ældre Sorøårbog skriver at klostret »totaliter deuastatum est« – blev fuldstændig ødelagt – ved en brand. Yngre Sorøårbog bruger udtrykket »periit«, at klostret forsvandt.

Den meget definitive beskrivelse af klostrets undergang kan måske blødes op, når man ser den i dens kontekst. Der omtales mange brande og ødelæggelser i 1200-årene.²⁰ Nogle er, som tilfældet formentlig er i Sorø, ildsvåder. Andre er sandsynligvis opstået som følge af kamphandlinger. Vi kender en del beskrivelser af brande i forbindelse med borgerkrigene midt i århundredet og fra kampen mellem de fredløse og kongemagten sidst i århundredet. Der er meget, der brænder helt ned hele tiden, skal man tro kilderne, og man undrer sig over, om ikke de ellers tydelige omtaler ikke skal tages med et gran salt. F.eks. brændte Marsk Stig i 1289 Skælskør ned, på trods af at byen angiveligt ganske kort før havde været udsat for det samme.²¹

Det er dog stadig nogle temmelig svære udtryk der bruges om katastrofen i Sorø, ikke mindst i de lokale årbøger.

At genopbygningen var i gang eller i færd med at komme i gang 1250 fremgår af Ingeborgs gave dette år. Klosteret tildeltes her indtægter dedikeret til bygning af hvælvinger. At gaven specifikt nævner hvælvingerne og ikke hele kirken underbygger fornemmelsen af, at ødelæggelserne måske ikke var så store, som beretningerne synes at angive.

Abbedlistens beskrivelse af hvad der gik til grunde nævner disse bygninger (Ranvigs oversættelse er i det store og hele fulgt):

Ecclesia	Kirken
Dormitorium monachorum & conversorum	Både munkenes og lægbrødrenes sovesale
Diversorium hospitum majus & minus	Det store og lille gæstehus
Ambitum claustrii	Klosteromgangen
Infirmatorium	Munkenes og lægbrødrenes sygesale
Pistrinum	Stampemølle
Braxatorium	Bryggers
Domus vestiarii	Klædekammeret
Domus subcellerarii	Underkældermesterens hus
Sacellum episcopi	Bispens kapel
Domus sacrarii	Sakristanens hus
Camera cellerarii	Kældermesterens værelse
Domos fabricae e horti	Værksted- og havehuse
Domus textoris	Væverens hus
Stabulus equorum	Hestestalden
Porta	Porten
Grangia	Ladegården
Domus hauriendis	Vandøsningshus
Molendinum	Mølle
– cum equorum mola	– med hestemølle

6. Nyindvielse og skjoldefrise

En omfattende genopbygning af en kirke i en sådan størrelse kunne nemt tage 20 år eller mere. Det har formentlig også været tilfældet her.

Gravkatalogets beskrivelse af gravlæggningerne i kirken begynder med flytningen af ben fra den gamle kirke til den nye i 1285. Teksten sandsynliggør, at dette år er året for genindvielsen af den genopbyggede kirke, men indvielsen kunne for så vidt også godt være sket før. Den forsigtige datering må altså være senest 1285.

Det antages gerne, at den middelalderlige skjoldefrise, som der endnu er få spor af, er blevet malet i forbindelse med genindvielsen.

Det er givet, at frisen er fra efter genopbygningen, hvis vi antager at kirkens øvre dele blev ødelagt eller i hvert fald stærkt beskadiget af branden i 1247. Nærmere end dette, kommer vi kun med besvær. Frisens omskiftelige historie og ikke mindst den seneste dårligt dokumenterede restaurering gør det meget vanskeligt at slutte tilbage til dens oprindelse.

Hvad vi har at gøre godt med er dette: En aftegning af frisen som den så ud midt i 1700-tallet, hvor den daterede sig selv til 1515.²² Denne udformning havde allerede gennemgået flere ændringer, da konservator Jacob Kornerup i 1870 startede sin restaurering, som han ønskede skulle føre til en genfødsel, en tilbagevenden til det middelalderlige udseende. Under sit arbejde fandt Kornerup enkelte ældre skjolde under den daværende frise. De var ikke magen til dem fra 1700-tallet og i øvrigt stilmæssigt førrenæssance. Ganske få af disse fik kun »en let genopfriskning« og forblev efter Kornerups udsagn på den plads, han fandt dem på. Andre »flyttede« han, det vil sige at han malede dem op et andet sted, end han havde fundet dem. De fleste af de skjolde, man i dag

kan se, blev malet fra ny og formet ud fra Kornerups viden og intuition.

Kornerup daterede som nævnt selv de fundne skjolde til slutningen af 1200-tallet.²³

Kornerup bygger alene sin datering på stilmæssige træk i de skjolde han fandt. Det synes meget tænkeligt, at årstallet 1285 har stået for ham, da han vurderede frisens alder, altså at en kendt viden om nyindvielsen måske bidrog til den stilmæssige vurdering. I hvert fald er hans seriøsitet i forhold til hele opgaven ikke af en karakter, så man umiddelbart tør tro på hans skøn. Der er meget stærkt behov for, at en kyndig fagmand, heraldiker eller kunsthistoriker, påtager sig at revurdere dateringen. Det skulle i så fald være ud fra de 6-7 skjolde i nordre korsarm, som efter Kornerups eget udsagn ikke er blevet alt for maltrakterede.²⁴

Men for at gøre ondt værre, tør man ikke engang helt stole på, at Kornerup har overleveret os disse skjolde som han rent faktisk fandt dem. Han kan eventuelt have frisket dem op, så de stilmæssigt passede ind i hans forestillinger om deres datering.

7. Gravkataloget

Efter gennemgang af hovedparten af det skriftlige kildemateriale og et første kig på Gravkataloget ved vi således følgende: En benediktinerstiftelse startede formentlig sidst i 1140'erne, den tilhørende stenkirke blev indviet omkring 1150. Cisterciensere tog over i 1161 og byggede en ny teglkirke, der blev taget i anvendelse, i det mindste delvis, før 1201. Kirken, og med den en stor del af klostret, brændte helt eller delvis ned i 1247, blev genopbygget og nyindviet senest 1285.

Gravkatalogets tekst synes at bekræfte, at kirken trods alt ikke blev fuldstændig ødelagt ved branden

1247, måske endog meget mindre end Abbedlistens beskrivelse antyder.

Skjalm Hvides og Toke Skjalmsens blev ifølge teksten gravlagt sidst i 1100-tallet mellem to kapeller syd for højkoret (se teksten nedenfor). Her er deres grav fundet i omtrent en meters højde, og indholdet er fundet intakt, de har altså »overlevet« branden. Der er andet i Gravkatalogets tekst, der viser hen til et i hvert fald intakt gulv. Der er ganske vist, som nævnt, en omtale af, at nogle personer blev flyttet fra den gamle kirke til den nye. Men de fleste begravelser, og de rækker tilbage til 1186, omtales ikke som flyttede. De lå tilsyneladende hvor de altid havde ligget, længe inden branden i 1247.

Herudover kan teksten give os hjælp til at datere kirken selv. Teksten begynder med at beskrive, at Asser Rig, hans kone Inge, Ebbe Skjalmsen, Gyde Ebbesdatter og Toke Ebbesen 1285 blev flyttet fra »den gamle kirke« og lagt i højkoret. Deres dødsår er ikke alle kendte, men for dem alle gælder, at det næppe er senere end omkring 1180.

Dernæst fortælles, at de øvrige personer, der blev flyttet fra den gamle kirke, enten blev lagt i højkoret, i Johannes Døberens kor eller i Johannes Evangelistens kor. Johannes Døberens kor nævnes ikke yderligere i teksten, men der nævnes senere i teksten seks begravelser i Johannes Evangelistens kor. Den ene er Johannes Krag, som vi ved blev begravet her 1300, han er ikke interessant i denne sammenhæng. De øvrige er Esbern Snares to første koner, der begge døde før 1178, Esbern Snares ene svigermor, biskop Frederik af Slesvig, der døde omkring 1178. Endelig en Niels Falster, der er svær at placere, men som levede engang i 1100-tallet.²⁵ Selvom det ikke siges direkte, må vi tro, at disse fem personer er dem, der tidligere i teksten blev nævnt som overflyttede.

Sune Ebbesen, der døde 1186, ligger også i eller ved højkoret, men er ikke nævnt som en af de overflyttede. Vi må altså antage at der her er tale om en oprindelig begravelse i den nuværende kirke, i så fald den ældste daterbare. Absalon selv, død 1201, og Esbern Snare, død 1204, lå begge foran højkoret, de er heller ikke en del af »de overflyttede«.

Den måske dristige konklusion er, at begravelser indtil 1180 stadig foregik i den gamle kirke, men at man fra senest 1186 havde taget den ny kirke i brug til dette formål. En indvielse af i hvert fald koret skulle så være sket mellem 1180 og -86.

En begravelse, der også fremstår som oprindelig, er Skjalm Hvides datter Cecilies grav. Hun er angiveligt begravet i Lægbrødrenes kor, det er i kirkens vestlige del. Vi ved ikke hvornår Cecilie døde, men hendes far døde i begyndelsen af 1100-tallet, hendes fire brødre alle før 1152. Hendes søster levede endnu i 1161. Man kan ikke udelukke en usandsynlig høj alder, men det er svært at se Cecilie som levende ret længe efter 1180. En mulig slutning er altså, at kirkens vestlige del måske har været færdigbygget på omtrent samme tid som koret blev indviet. Man kan indvende, at en begravelse i gulvet ikke i sig selv indikerer, at der står en bygning. Men omvendt var Cecilie en kvinde af så stor betydning, at det er svært at forestille sig hende stuvet ned mellem allehånde byggematerialer under en meget ufærdig byggeproces.²⁶ Det skal retfærdigvis siges, at Gravkataloget er noget usammenhængende i beskrivelsen af Cecilie: den lader hende være gift med »den meget berømte ridder«, Peder Strangesen. Han var i virkeligheden gift ind i en helt anden gren af slægten og levede i en senere periode end Cecilie.²⁷

Resultatet af undersøgelsen er således i korthed: Efter tilsyneladende at have været længe undervejs blev det benediktinske kloster stiftet i 1140'erne, en tilhørende stenkirke indviet omkring 1150. Stiftelsen forfaldt, blev formentlig forladt, og i 1161 blev den overtaget af cistercienserne. En ny kirke af tegl blev indviet i begyndelsen af 1180'erne. Den var da helt eller næsten færdigbygget. Bygningen af møllediget blev påbegyndt senest 1208, formentlig før. Kirken brændte i 1247, tilsyneladende gik den helt til grunde, men senere vidnesbyrd peger på, at det ikke var tilfældet. Kirken blev senest genindviet 1285, hvor den gamle kirke formentlig endelig er blevet sløjftet. Hvornår skjoldefrisen kom til er vanskeligt at sige.

Det er altså hvad de skriftlige kilder giver af resultater. Nogle indlysende, andre er fundet ved mere eller mindre hårdt trukne tolkninger. Hvad der er vigtigt at huske på er, at der er tale om de skriftlige kilders udsagn, ikke nødvendigvis om sandheden. De vigtigste kilder til emnet er næsten alle afskrifter eller bearbejdelser fra 1400- og 1500-tallet, hvoraf vi endog kun kender en del af dem fra endnu senere afskrifter. Og selv om man i enkelte tilfælde skulle stå med selve det guldne originaldokument i hånden, ville heller ikke det nødvendigvis være en garant for, at indholdet gengav sandheden. De betragtninger, der er givet her, skal altså ikke forstås som grundlaget for f.eks. arkæologernes vurderinger af deres observationer, men som en del af en helhed hvor alle argumenter og alle discipliners resultater skal vejes på en finvægt. Man behøver blot forestille sig hvordan vi ville se klostrets ældste historie hvis den første side af Gavebogen havde manglet. Så ville vi mene, at den stiftelse Skjalmsønnerne fandt på senest i 1140'erne først blev en realitet i 1161.

8. Appendix: Gravkatalogets tekst

Oversættelsen her fokuserer på stedangivelser i kirken, det i denne sammenhæng interessante ved teksten. Hvor jeg i den øvrige tekst har været i tvivl har jeg støttet mig til Svend Ranvigs oversættelse.²⁸ Problemet med Ranvigs oversættelse er, at den ind i mellem tolker teksten frem for at oversætte den direkte, måske fordi han kendte kirken så godt og fornemmede, hvilken del teksten henviste til.

Dette sammenholdt med, at teksten selv bruger divergerende udtryk for f.eks. kor og kapeller, har gjort, at jeg har valgt ved mange af stedsbetegnelserne at sætte kildens eget udtryk ind i kantet parentes. Alle stedsbetegnelser er i kursiv, kursiven er alene min, ikke kildens. Jeg har udeladt begyndelsen og afslutningen samt enkelte omtaler af meget sene begravelser, der ikke har interesse i denne sammenhæng. Udeladelser er angivet med krøllet parentes.

Danmarks Kirker beskriver de fire kapeller i korsarmene som liggende i denne rækkefølge læst fra syd mod nord: Benedikt og Bernhard, Johannes Evangelisten, Johannes Døberen, Peter og Paulus.

Oversættelsen er med vilje temmelig »rå«, da formålet alene er at komme så tæt som muligt på, hvad den latinske tekst oplyser om stedsangivelser i kirken.

Teksten:

(...)

Den samme ærværdige fader hr Absalon overførte benene af hr Skjalm Hvide, hans bedstefar, og hans søn Tyge²⁹ fra Fjenneslevlille Kirke til vor kirke og begravede dem igen med ære *i den sydlige del* [in pariete australie] *mellem altrene* [inter altare] *for skt. Johannes Evangelisten og for Skt. Benedikt og Skt. Bernhard.*

I selve højkoret [in presbyterio] på begge sider af omtalte hr Absalon, er følgende begravet.

Hr Asser Rig, far til hr Absalon og hr Esbern Snare, en mægtig herre i riget og den tredje kristne i sin slægt. Ved siden af denne ligger fru Inge, salig ihukommelse, kone til hr Asser, mor til hr Absalon og Esbern Snare.

Desuden ligger der hr Ebbe, søn af Skjalm Hvide, Absalons farbror, også meget magtfuld i riget, med sin kone Ragnhild, en kvinde med store dyder.

Fru Gyde, datter af den samme, kone til hr Olaf Glug og mor til Ebbe Olufsen af Hasletorp, ligger der.

Hr Tyge, søn af Ebbe, søn af Skjalm Hvide, ligger samme sted med sin mor Gyde.

Alle disse ben, med mange andre, hvis navne er skrevet i Livets Bog, blev overført fra *den gamle kirke* [de antiqua ecclesia] af hr abbed Niels d.3. til *den store kirke* [in ecclesiam majorem] og genindsat på tre steder, nemlig en vis del *i højkoret* [in presbyterio summi altaris] på ærkebiskop Absalons højre side, som det nu er klart,³⁰ en anden del i *Skt. Johannes Evangelistens kor* [in presbyterio beati johannis evangeliste] og en tredje del i *Skt. Johannes Døberens kor* [in presbyterio beati johanni baptiste], 1285, til deres sjæles fremtidige ihukommelse.

I koret [in presbyterio], på hr ærkebiskop Absalons højre side, ligger også hr Skjalm, Århusbiskop, nævnte ærkebiskops blodsbeslægtede, som hans bror Peder efterfulgte i ledelsen af omtalte Århuskirke,³¹ begge stammende fra Pedersborg.

Foran trinnet [ante gradum] *til højkoret* [presbyterium] ligger hr Esbern Snare, som med sin bror hr ærkebiskop Absalon fremstod som stifter og særlig velgører for os.

Til højre for denne Esbern Snare ligger Niels Mule, hans søn og Esbern Snerlings far. Selve denne Esbern Snerling ligger i *indgangen til koret* [in intruiti chori] på sydsiden. Ved siden af denne ligger hr Johannes Marsk, Esbern Snares søn.

Midt i samme kor [in medio autem chori],³² ved kong Valdemars sarkofag hviler Sune, søn af Ebbe, (som var) bror til hr Asser Rig, en fremragende mand, og hans kone i samme grav³³ Peder Kammermester, nevø til hr ærkebiskop Andreas ved søsteren Margrethe. Ligeledes samme sted ligger Peder Ebbesen, nevø til nævnte herre ved en bror.

Ved hovedenden af den så omtalte kong Valdemar ligger den meget fornemme herre Henning Podebusk, rigets foged og fremragende mægler, med mange af sin familie og sin slægt, og, som det står klart, fremstod som en særlig velynder og velgører for os.

Efter disse de første grundlæggere havde denne Guds plantning mange velgørere og beskyttere, hvoraf nogle er begravet her, nogle andetsteds.

(...)

Så *i koret* [in presbyterio] på venstre side af hr ærkebiskop Absalon i en bronzekiste ligger den strålende fyrste Kristoffer med sin kone fru dronning Eufemia, med deres søn hr Erik, udvalgt konge, som døde i Kiel og bragtes til Sorø 1331.

Desuden hr Valdemar, denne Eriks bror og søn af Kristoffer, som døde under deltagelse i Rostocks herredag, og blev begravet her.

Desuden Kristoffer d.2.'s døtre, frøkenerne Helvides og Agnes, ligger samme sted.

Begravet er også junker Albert, førnævnte Kristoffers nevø.

Desuden *midt i koret* [in medio chori] i en alabastergrav ligger den meget magtfulde kong Valdemar d.4., Kristoffers søn og fader til Margrethe, hellig ihukommelse, tre rigers dronning, som døde 1412, (og) først blev begravet her, men senere af hr Roskildebiskop Peder med vold overflyttet og begravet i Roskilde.

Foran højkorets trin [ante gradum presbyterii] *ved siden af priorens kor* [juxta chorum prioris] ligger hr kong Olaf, søn af omtalte dronning Margrethe, under stenen med hans navn og våben indhugget. Ham avlede samme Margrethe og hr Håkon, konge af Norge.

Hr Gerhard, hertug af Swarzborg, ligger også her.

Desuden frk. Anna, søster til den sidste Kristoffer fra Bayern.

Desuden fru Kunigunde, hertuginde af Sønderjylland, som døde i Nordrup og blev begravet her.

Så *i korets sydlige del* [in parte vero australi a choro], *i Skt. Johannes Evangelistens kor* [in presbyterio sancti johannis evangeliste], hviler den mindeværdige og ærværdige fader hr Roskildebiskop Johannes Krag, dette hus' velynder og velgører, under en sten med hans navn og billede indhugget.

Hr Frederik, Slesvig-biskop, druknet i Østersøen, ligger i samme kapel.

Ved siden af denne grav er to af Esbern Snares koner, Holmfred og Ingeborg.

Længere nede foran trinnet [inferius ante gradum] er fru Gundil begravet, mor til omtalte Holmfred.

Hr Niels Staller, kaldet Falster, hr ærkebiskop Absalons fætter hviler samme sted.

Ved siden af korets indgang [juxta introitum chori] er hr Alexander, nevø til hr ærkebiskop Absalon ved dennes søster Ingefred, begravet.

Foran Skt. Benedikts og Skt. Bernhards alter [ante altare] er disse som følger begravet: nemlig hr Ebbe og hr Lars, dræbte i Sverige i slag med Sverker på et sted

der kaldes Lena og overførte til Sorø, ligesom dette hus' sande grundlæggere, og Torben, deres bror, søn af Sune, søn af Ebbe, hr ærkebiskop Absalons farbror, hviler sammen med dem.

Sune, samme Torbens nevø ved søsteren Margrethe, bror til Peder Kammermester, er begravet samme sted. Ved hans fødder ligger hr Johannes, søn af Jakob, bror til hr ærkebiskop Andreas. Og ved hans højre side ligger hr Olaf Mundskænk Ebbesen.

Foran sakristiets dør [ante hostium ampullarum]³⁴ er hr Olaf Glug begravet, svigersøn til Ebbe, (som var) farbror til hr ærkebiskop Absalon, og dennes sønner, hr Asser, hr Niels og Gumme, med hans datter Margrethe og (hendes eller hans) søn Tule.

I Gummes grav hviler hr Hemming, søn af hr Niels.

Ved hr Olaf Glugs fødder ligger en lille dreng, søn af hr Olaf Mundskænk. Ved hvis venstre (side) hans mor Margrethe ligger.

Foran dormitoriets trin [ante gradum dormitorii] ligger Esbern Visse, søn af hr Ingvar, ved siden af hvem hans søn hr Ebbe hviler.

Foran *døren til kirken* [ante hostium ecclesie]³⁵ ligger hr Roskildeprovst Tyge. Ved siden af ham *under korssøjlernes hvælving* [sub testudine columnarum] er Skjalm Skægge begravet. Og ved førømtalte hoveder ligger en lille pige fra Suserup, niece til Tule Bosen, datter af fru Johanne Marsvin.

I den *nordlige del af munkekoret i første række foran trinnet til Skt. Peter og Skt. Paulus-alteret* [in parte aquilonari a choro monacherum in prima linea ante gradus altaris ...], *fra nordvæggen* [a pariete aquilonari], ligger fru Edle, først gift med hr Johannes, søn af Esbern Snare, senere med Asser Julianesen til Lundforlund.

Hr Niels Rålam, søn af omtalte fru Edle, ligger på hendes højre side.

Fru Juliane, datter af omtalte fru Edle, kone til hr Jakob Haffe fra Skåne, ligger i samme grav som sin mor.

Hr Niels, Roskilde-kannik, søn af hr Juris Stigsen, ligger til højre for omtalte.

Hr Stig, far til omtalte hr Niels og far til hr Roskilde-biskop Niels, ligger til højre for sin søn, midt for Skt. Johannes Døberens alter.

Fru Christine, kone til omtalte hr Stig, ligger til venstre for ham selv.

Hr Ulf, søn af fru Ingerd af Pedersborg, bror til hr Århusbiskop Skjalm, ligger til højre for omtalte fru Christine.

Fru Una, kone til omtalte hr Ulf, ligger ved siden af ham.

Fru Margrethe, kone til hr Juris Stigsen, ligger *foran indgangen til koret* [ante hostium ohori] til højre for denne.

Disse er alle begravet i ovenfor omtalte første række.

Fru Lucia, ædel matrone, kaldet Fiendt, ligger *i anden række* [in secunda linea] ved førømtalte hoved *foran kirkens nordlige indgang* [ante ostium ecclesie aquilonare].

Ærre Stuf, hendes mand, ligger til højre for hende.

Tyge, søn af hr Stig, ligger til højre for den samme.

Hr Absalon Gertsen ligger i samme grav.

Johannes Oghesen ligger til højre for den samme under en vis sten.

Fru Marina, en fornem dame, ligger under samme sten, barnebarn til Johannes Pedersen ved en datter, (han som var) søn af fru Ingeborg af Kalundborg, lykkelig ihukommelse, (Marina var) kone til hr Niels Absalonsen.

Fru Cecilie, datter af samme fru Cecilie, også en ædel matrone, ligger til højre for førømtalte.

Hr Fin Jakobsen af Fyn er placeret i samme grav.

Udgravning af de middelalderlige grave 1948. Foto: Nationalmuseet (Tage E. Christiansen).

Så i *Lægbrødrenes kor* [in choro vero conversorum] er begravet en meget fornem matrone, som bør huskes i mange århundreder, fru Cecilie af Pedersborg, en kvinde af mange dyder, kone til den meget berømte ridder, hr. Peder Strangesen og mor til herrerne Skjalm og Peder, Århusbisper, den ene efterfølgende den anden. Med mere end 30 fornemme mænd og kvinder, foruden utallige andre, *rundt mellem hinanden* [sparsim tumulatis] i kirke og på kirkegård.

Og da det nærværende pergament ikke kan rumme så mange af dette klostres udmærkede fremmere og velgørere, stoler vi på, at deres navne bør indskrives i Livets Bog til evig erindring.

(...)

Og her er skrevet og samlet fra en af de gamle bøger navnene på særlige velgørere for Sorø kloster, omkring 1524 (dog vil alle være bekendt med, at ingen af dem, der her er skrevet om, er døde efter år 1300 eller deromkring) under kong Frederik, biskop Lave og abbed Henrik. Alt til Guds ære.

Noter

1. F.eks. optræder året 1141 ofte som stiftelsesår for det første benediktinerkloster. Jeg kan ikke finde noget som helst holdpunkt i kilderne for den datering og har heller ikke kunnet opklare, hvor den stammer fra. F.eks. *Sorø-krøniken* bd. 2 1986 s. 80.
2. *Sorø-krøniken* bd. 2 s. 54; DD 1. rk. 3. bd. nr. 225. Kilden er kun overleveret ved Langebeks afskrift i SRD bd. 4, 1776 s. 531-34.
3. Gavebogen er udgivet i SRD bd. 4, 1776 s. 463-531. Oversat i *Sorø-krøniken* bd. 2 1986 s. 80-164. For en diskussion af indhold og datering, Nørlund 1929 samt Hørby 1988.
4. Også DD 2. rk. 1. bd. nr. 23.
5. Afskrifterne af abbedliste og gravkatalog er gennemgået og sammenskrevet af Langebek i SRD bd. 4 1776 s. 531-45. Oversat i *Sorø-krøniken* bd. 2 1986 s. 37-49.

6. »han (Asser) døde mæt af dage 12 dage efter kirkens indvielse og blev begravet i selve koret. De ovenfor omtalte 16 mark guld havde han forinden overgivet til sin bror Ebbe, men denne var i forskellige vanskeligheder netop da under kongsemnekapene ...« (Ranvigs oversættelse, *Sorø-krøniken* bd. 2 s. 80).
7. Ebbes død omtales både hos Saxo og i Knytlinge Saga kort før Sven Grates deltagelse i rigsmøde i Mainz 1152.
8. »coeperunt ecclesiam lapidam parvam construere«, SRD bd. 4 1776 s. 466.
9. Jeg har mødt synspunktet, at udtrykket »Den gamle kirke« blot dækker over det sted, hvor man erindrede, at den tidligere kirke havde stået. I fald man havde bygget den nye kirke rundt om den gamle, skulle udtrykket således referere til en bestemt del af den nye kirke. I min optik strider selve teksten imod en sådan tolkning: At man flyttede nogle ben fra den »gamle« kirke til den »store« kirke synes umiddelbart at fortælle, at det var to fysisk adskilte kirker.
10. Se *Danmarks middelalderlige Annaler* 1980.
11. *Danmarks Kirker: Sorø Amt* bd. 1 1936 s. 2.
12. Gavebogen beskriver hvordan Absalon skaffer klostret besiddelser i Halland med henblik på at skaffe sig salt, jernmalm og først og fremmest tømmer til bygningerne, *Sorø-krøniken* bd. 2 1980 s. 88ff.; SRD bd. 4 1776 s. 471-72.
13. Ældre sjællandske krøniker, se *Scriptores minores historiae danicae* bd. 2 1917-22 s. 56ff.
14. Andreas »provocavit fratres suos Sunonis omnes ad faciendum aqvædyctum in monasterio«, SRD bd. 4, 1776, s. 474.
15. Torben Sunesen blev dræbt i 1198. Johannes Sunesen drog til Jerusalem i 1199 og døde på rejsen. Ebbe og Lars Sunesen blev dræbt i slaget ved Lena 1208, se Kræmmer 2012.
16. Jf. note 14.
17. Andreas omtales 1194 som kongens kansler. Hans Parisophold er senest omtalt, og det med en vis usikkerhed, i 1186, Abbed Vilhelms breve 2. bog nr. 36, i DD 1. rk. 3. bd.
18. Tolkningen er dog vanskelig. Selv den oprindelige skriver kan på tiden for affattelsen have vidst, at Andreas var blevet ærkebiskop og derfor have fået titlen til.
19. Bl.a. Lundeannalerne samt Ældre og Yngre Sorøårbog har 1247. Kun den meget sene »Dansk-svenske annaler til 1296« har 1246, se *Danmarks middelalderlige Annaler* 1980.
20. Ringsted kloster brændte 1241, Roskilde nonnekloster 1243, kirken i Odense 1247. Jf. *Danmarks middelalderlige Annaler* 1980.
21. Lundeannalerne, se *Erik Klipping og hans sønner* 1927 s. 6-7 samt *Danmarks Middelalderlige Annaler*, 1980 s. 68.
22. Der stod malet på selve frisen, at den var fra 1515 (Kornerup 1877 s. 205).
23. Kornerup 1877 s. 211ff. Blandt flere argumenter: »De genfundne Skjolde vare lange, smalle og forneden tilspidsede og svarede ganske i Form og Tegning til det trettedes Aarhundredes Stil. F.eks. til Sigiller fra denne Tidsalder«.
24. Kornerup 1877 s. 215.
25. Vi ved ikke andet om Niels Falster, end hvad der står i Gravkataloget: At han var staldmester og fætter til Absalon. Der kan være tale om den Niels Falstring, som Saxo omtaler på vendertog 1178 og 1184 (*Saxos Danmarkshistorie* 2000 bog 15.1 og 16.4).
26. Det kan implicere, at kirken ikke som det var almindeligt blev bygget fra øst mod vest, startende med koret, men at man måske er startet samtidig fra vest og øst for at mødes på midten ved afslutningen af byggeriet.
27. Cecilie var gift med Peder Torstensen. Peder Strangesen var gift med Esbern Snares datter Ingeborg, jf. Kræmmer 2012.
28. Desuden tak til Kurt Villads Jensen for afklaring af nogle af de latinske knuder.
29. Dvs. Toke.
30. Meningen med denne sætning er til gengæld uklar.
31. Teksten bytter om på de to bisper. Det var Skjalm, der efterfulgte Peder.
32. Ifølge *Danmarks Kirker: Sorø Amt* bd. 1 s. 79 midt i munkekoret.
33. Det er uklart i teksten om det kun er Sune Ebbesens kone eller også Peder Kammermester der »ligger i samme grav«.
34. Ifølge oversættelsen i *Sorø-krøniken* bd. 2, 1980. Der står egentlig »ved indgangen til ampullerne«. Ampuller er små væskebeholdere, flasker. »Sakristi« er formentlig et antageligt bud på en oversættelse.
35. Oversættelsen i *Sorø-krøniken* bd. 2 1980 lyder: Foran døren mod øst fra korsgangen ind i søndre sideskib.

Litteratur

- Danmarks Kirker*, København 1933.
Danmarks middelalderlige annaler, Erik Kroman (udg.), København. 1980.
Diplomatarium Danicum 1. rk., 3. bd. samt 2. rk., 1 bd., København 1977 & 1938. (Forkortes DD).

- Erik Klipping og hans Sønner*, Ellen Jørgensen (ovs.), København 1927.
- Hørby, Kaj: Sorø kloster Gavebog, *Kongemagt og samfund i middelalderen*. Festskrift til Erik Ulsig, Århus 1988, s. 55-63.
- Knytlinge saga*, Jens Peter Ægidius (ovs.), København 1977.
- Kornerup, Jacob: Skjalm Hvides slægts grave og skjoldmærker i Sorø kirke, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1877, s. 195-252.
- Kræmmer, Michael: Efterslægtstavle for Skjalm Hvide, *Danmarks Adels Aarvog 2009-11*, 2012, s. 523-648.
- Nørlund, Poul: De ældste vidnesbyrd om skyldtaxationen, *Historisk Tidsskrift* 6, 9.rk., 1929, s. 54-95.
- Sorø-krøniken*, bd. 2, Svend Ranvig (ovs.), København 1986.
- Saxos Danmarkshistorie*, Peter Zeeberg (ovs.), København 2000.
- Scriptores minores historiae danicae*, M. C. Gertz (udg.), København 1917-22.
- Scriptores rerum danicarum medii ævi*, bd. 4, J. Langebek & P.F. Suhm (udg.), København 1776. (Forkortes SRD)